

Люстрація як один із шляхів боротьби з корупцією

Мирослава Антонович

Подолати минуле тобто покарати винних у грубих порушеннях прав людини попереднім режимом і відшкодувати завдану шкоду можна або шляхом кримінальних покарань лідерів попереднього режиму, або ж шляхом некримінальних санкцій, найпоширенішою серед яких є люстрація – очищення державного сектору від тих, хто служив репресивному режиму. Люстрація допомагає звільнити колишню політичну еліту від агентів секретної поліції та інформаторів.

Аргументи на користь та проти переслідувань за порушення прав людини попереднім режимом часто діаметрально протилежні. Так, тому аргументу, що переслідування за злочини попереднього режиму зміцнять демократію, оскільки укріплять повагу до демократичних інституцій та поглиблять демократичні традиції, протистоїть аргумент, що переслідування можуть дестабілізувати незрілу демократію, бо наражатимуть на небезпеку демократичні традиції і послаблять законність нового режиму. З одного боку, існує аргумент про те, що безкарність виключає примирення, а

з іншого, – що кримінальні переслідування можуть мати той самий ефект. Як комісія Сабата (the Sabato commission) в Аргентині, так і комісія Rettig (the Rettig commission) у Чилі не включила імена звинувачених у злочинах попереднього режиму в свої підсумкові звіти, однак подали їх з відповідними доказами в суди, для сприяння справедливості, на відміну від Південно-Африканської Комісії, яка пообіцяла амністії.

Деякі науковці та політики закликають залишити минуле позаду і пробачити гріхи попереднього режиму задля примирення нації. Однак покарання за грубі порушення прав людини необхідне, аби вони не повторилися у майбутньому, а також для відшкодування завданої ними шкоди. Як писав німецький письменник Ю. Фухс, «якщо не вирішити цю проблему, вона переслідуватиме нас, як це було з нацизмом. Ми не денацифікувались, і це висіло над нами роками». Крім того, безкарність «дозволяє людям займати керівні посади, в той час як їхня участь у попередньому режимі створює можливість

для шаптажування їх через загрозу їхнього викриття». Такий відкритий шаптаж можна було почути з вуст колишнього Президента України Леоніда Кравчука під час однієї з телепередач у липні 2005 р., коли він сказав, що якщо дехто з представників теперішньої влади буде занадто перегравати, він розкриє їхні зв'язки з попередніми службами. І, паренті, важко знайти контраргумент тому, що наступний уряд зобов'язаний забезпечити справедливість, перш за все, з морального обов'язку перед жертвами репресивних систем.

Люстрація як засіб відновлення справедливості, є одним з проявів індивідуальної відповідальності за грубі порушення прав людини на національному рівні. Цей спосіб покарання широко застосовувався після Другої світової війни і залишається найпоширенішим способом покарання колишніх комуністичних лідерів в країнах Центральної та Східної Європи, де були прийняті закони про люстрацію. Мета їх – усунути від влади вищих посадових осіб минулого режиму. Однак цей процес не став масовим, на відміну від періоду після Другої світової війни.

Так, у березні 1946 р. у Німеччині було прийнято Закон про звільнення від націонал-соціалізму і мілітаризму, згідно з яким передбачалася перевірка (екранування, screening) і категоризація всього дорослого населення. В результаті в американській зоні з трьох з половиною мільйонів, які підлягали цій процедурі, майже два з половиною мільйони були амністовані без судового розгляду; з тих, які залишились, біля 37% були реабілітовані; 51 % були визнані прихильниками (симпатиками); 10,7% були визнані дрібними (незначними) правопорушниками (злочинцями); 2,1% – правопорушниками і 0,1% – основними злочинцями. Однак до травня 1948 р. апеляційні ради перевели всіх за

винятком 30 % тих, хто був визнаний правопорушниками, злочинцями та основними злочинцями, у нижчу категорію. З числа обвинувачених більшість була тільки општрафована; тим, хто був засуджений до трудових таборів, було зараховано попереднє інтернування; а тим, які були визнані неспридатними для державної служби чи мали інші обмеження на зайнятість, такі рішення були обмежені короткими випробувальними термінами. У британській та французькій зонах результати були ще менш значними.

Закони про люстрацію були прийняті в багатьох посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи. У 1991 р. в Чехословацькій федеративній республіці було прийнято Закон про люстрацію, який заборонив членам сил національної безпеки, резидентам, агентам, співробітникам державної безпеки, лідерам компартії (ст. 2) виконувати функції (займати посади) в держадміністрації, в чехословацькій армії та інші функції, зазначені в ст. 1 цього Закону протягом п'яти років аж до 30 січня 1996 р. Пізніше Парламент продовжив цей термін до 2000 р., подолавши вето Президента В. Гавела. Цей Закон міг торкнутися 300 тис. людей, однак у відповідь на скаргу Асоціації профспілок Богемії, Моравії і Словаччини, а також Чехословацької конфедерації профспілок, Міжнародна Організація Праці (МОП) запросила Уряд ЧСФР звернутися до Конституційного Суду ЧСФР щодо відповідності Закону про люстрацію положенням Конвенції МОП № 111 про захист від дискримінації на основі політичних переконань. Конституційний Суд визнав положення декількох статей Закону про люстрацію такими, що не відповідають Біллю про основні права і свободи. Зокрема, Конституційний Суд проголосив незаконним те, що Закон торкався

також потенційних кандидатів на співробітництво.

В Угорщині, як і в інших Центрально-Європейських країнах, був прийнятий люстраційний закон – Закон про перевірки індивідів, які займали певні важливі посади № 23 від 8 березня 1994 р. Як зазначав Е. Олтей, звільнення колишніх агентів з керівних державних посад було необхідно не тільки з моральних міркувань, але також тому, що ті, хто займав такі посади, міг піддаватись шантажу, що безперечно вело б до корупції.

Однією з основних цілей процесу декомунізації в Східній Німеччині була історична, політична і юридична переоцінка діяльності Служби державної безпеки (Stasi). 15 листопада 1991 р. об'єднаний німецький Парламент прийняв Закон, який дозволяв громадянам ознайомлюватися з їхніми файлами, а через місяць, 20 грудня – було схвалено Закон про дані Служби державної безпеки колишньої Німецької Демократичної Республіки («Stasi Records Act»). 2 січня 1992 р. файли були відкриті і кожен зміг одержати матеріали свого файлу в Stasi. Моральні наслідки цього були абсолютно непередбачувані. Як

зазначалось у звіті НБСЄ «Права людини і демократизація в об'єднаній Німеччині», «від шановної дисидентки Вери Воленбергер, яка з жахом узнала, що на неї доносив її чоловік, до Герхарда Ріге, члена Боннського парламенту, який повісився після того, як було оприлюднено, що він був інформатором Stasi, було зачеплено безконечну кількість людських доль». Разом з тим, не слід забувати, скільки людських доль було поігноровано в результаті діяльності інформаторів Stasi. Більше того, як писав Йоахім Гаук, «тільки уявіть собі, що б сталося, якби ці файли тримали засекреченими: не тільки було б неможливим створити атмосферу довіри, а й ці файли використовувались би для залякування та шантажу людей».

В Україні усі файли тримаються засекреченими донині і вже навряд чи колись будуть відкриті. Швидше за все, більшості з них вже немає в Україні, і не виключено, що їх використовували і продовжують використовувати для шантажу і залякування. А це, в свою чергу, є джерелом корупції людей, які і далі можуть продовжувати займати керівні посади в органах влади і управління.